

ZAKLJUČAK

KNJIŽEVNI KOZMOPOLITIZAM U 19. STOLJEĆU

I.

Ideja koju preciziramo ideja je koju oplodujemo.

Knjiga *La Littérature* ukazala je na težnje 18. stoljeća; bila je logičnim ishodom djela koje su krajem 17. stoljeća začeli te nastavili izbjeglice poput Prévosta, Voltairea, Diderota; ukazala je na Rousseauove knjige i na Engleze – možda ne sasvim i na poetiku koju je Rousseau ispisao, ali zasigurno na onu koju su njegove knjige sadržavale u povojima. Posredstvom Madame de Staël, i stoga što je Jean-Jacquesov utjecaj poistovjećivala s onim književnosti sa Sjevera, „um sa Sjevera“ na neki je način zadobio samosvijest. U očima književne kritike zadobio je na snazi, a sučelice klasičnoj tradiciji postao je prijetnjom. Manje-više jasno se suprotstavio staroj nacionalnoj tradiciji. Definitivno se pridružio, ne razdvajajući se više, višeglasju europskih sila. Nekoliko godina potom, nudeći nakladniku Didotu svoje prve stihove, koje je nazvao *Meditacije*, Lamartine je dobio ovaj znakoviti odgovor: „Odustanite od tih inovacija, *obezglavljuju francuski genij*.“³²⁵ Koju godinu kasnije, romantičari znani kao „književnost sa Sjevera“ ratuju s „francuskim umom“. U žaru borbe, jedan je od njih uskliknuo: „Živjeli Englezi, i Nijemci! Živjela divlja i nemilosrdna priroda!“³²⁶ A Stendhal je u nekoj vrsti divlje radosti napisao: „Pedanti ma usprkos, Njemačka i Engleska savladat će Francusku; Shakespeare, Schiller i Lord Byron savladat će Racinea i Boileaua.“³²⁷

Danas nema mjesta sumnji da Stendhal griješi, i da ni Lord Byron ni Schiller nisu Racinea bacili u zaborav, te da romantizam nije bio poraz francuskoga duha pred njemačkim. Ta koncepcija u sebi ima nešto infan-

³²⁵ Vidi *Raphaël*.

³²⁶ L. Thiessé, *Mercure du XIX^e siècle*, 1826, citira ga Dorison, *Alfred de Vigny*.

³²⁷ *Racine et Shakespeare*, str. 246.

tilno. Francuska se trebala, eda bi bila ispravna, odreći već 1823. čitanja francuskih knjiga, te se, poput Njemačke početkom 18. stoljeća, svezanih ruku i nogu podati egzotičnim utjecajima. A koje je to razdoblje naše povijesti književnosti bilo plodnije od onoga između 1820. i 1848? Koji su to pisci bili uistinu i cjelovitije nacionalni negoli jedan Hugo, jedan Vigny, jedan Michelet? Koja je to književnost u posljednjem polustoljetnom razdoblju u Europi djelovala moćnije i blistala snažnije od naše? – Činjenice su suviše očite da bi iziskivale ikakav komentar. „Istinska moć jedne zemlje – pisala je Madame de Staël, prilično neoprezno – njezin je prirodni karakter, tako da je oponašanje stranaca, pod kojim god to ruhom bilo, izraz manjka patriotizma.“ Nisam siguran, te mi se čini da Corneilleu nije uzmanjkalo „patriotizma“ posudivši *Cida* od Španjolaca, ni Molièreu preuzevši *Vjetropira* od Talijana, kao ni Racineu koji je kod grčkih pisaca posegnuo – a i oni su naposljetku „stranci“ – za temama svojih tragedija. Jer oponašanje nije i predaja te bi zadovoljstvo bilo dokazivati da, bez obzira na oponašanje Byrona, Lamartine nije ništa manje Lamartine, kao što ni Musset, s obzirom na to da se u svojim komedijama nadahnio Shakespeareom, nije ništa manje Musset. Ni u jednom razdoblju svoje povijesti – čak ni, odnosno, pogotovo ne u srednjemu vijeku – naša se književnost nije zatvarala u sebe. „Zatvoriti se u vlastite granice, pisao je nedavno Monsieur G. Paris, posebno u intelektualnom razdoblju tako živom i plodonosnom, za književnost znači zakržljati i osušiti se.“ Francuski se romantizam očuvao od sličnih uskogrudnosti. Podsjetiti na ono što duguje susjednim književnostima ne znači umanjiti vrijednost vlastite originalnosti. Zapravo, nitko ne opovrgava da su veliki pisci nakon Rousseaua i Madame de Staël u punom smislu riječi „francuski“ pisci. Jer da nisu, ne bi imalo smisla tragati za izvorištem revolucije koju su proveli, pa tako ni proučavanje njihova duha ne bi iziskivalo odviše truda.

No to je stoga što su prilično osobni, izuzetno životni i sve u svemu jako „originalni“, da je u najmanju ruku neoprezno nametati im ulogu koja im ne pripada, onu inicijatora. Kao što su nekoć antičke književnosti francuskom duhu bile klice koje su podizale našu klasičnu književnost, tako su iz „književnosti sa Sjevera“ u proteklome i ovome stoljeću niknuli raskošni urodi. One su, slijedom sjajne misli Arvède Barine, u naš narod utisnule „moćan intelektualni potres“, čije su se vibracije „izgubile u vrtlogu snaga, čiji je rezultat francuski genij“. I to dvojako: prije svega i nadalje Rousseauom, koji je u taj genij unio vlastito viđenje te osobni način izražavanja, maštu i već „sjevernjačku“ senzibilnost, ubrizgavši joj, shodno Madame de Staël, „strani nektar“; engleskim djelima potom, kojima su se u našem stoljeću pridružila njemačka i slavenska djela, a čiji su se utjecaji prožimali s Rousseauovim, snažno djelujući na generaciju romantičara. Ako je romantizam uistinu bio „bunt protiv dubinski latinizi-

ranog duha jednog naroda“ – citat pripada Monsieuru Brunetièreu – Rousseau je taj koji je uistinu podigao barjak pobune. Benjamin Constant, govorio je Sainte-Beuve, „izdanak je Rousseauov iznijansiran germanizmom“. Većina naših romantičara iz istog su potomstva kao i Benjamin Constant. – To je sve što je Madame de Staël kazala, te joj se zbog toga treba nakloniti.

No čak i kad bi to pitanje stranog podrijetla romantizma ostalo bez odgovora, ne bi nas to priječilo da u ovom našem stoljeću izbliza sagledamo raskošnu ideju „kozmpolitizma“. Jer ne smijemo olako prekrižiti pitanje smatrajući ga koščatim i odveć mutnim, koliko god da je zahtjevno. Sama činjenica da je ovo pitanje zaokupljalo generacije ljudi, među kojima i nekoliko izvanrednih pisaca, daje mu za pravo da ga se uvrsti u povijest ideja. Svojevremeno smo pokušali dokazati Macphersonu da je talentirani prevarant. Jer, autentična ili ne, Ossianova epopeja zauzima značajno mjesto u povijesti europske književnosti, s tim da nećemo zanijekati da Chateaubriand Ossiana nije postavio ponad Homera. – Kao što ni najskeptičniji među kritičarima ni najlakovjerniji u pogledu „francuskoga“ odnosno „njemačkoga uma“ neće opovrgnuti prestižnu pojavu tih „književnosti sa Sjevera“ koje su snažno utjecale na ljude našega doba, nesumnjivo je da će mu biti dopušteno uzdrmati solidnost povijesnog utemeljenja teorije koju podupire Madame de Staël; moći će se narugati izvanrednom no mutnom Ossianu te zanijekati Kaledoniju pjesnika; moći će odustati od želje za spoznajom, tragom autora knjige *La Littérature* i njezina kritičara Fontanesa, „protežu li se umjetnosti od Sjevera prema Jugu ili pak od Juga prema Sjeveru“. Pripomogne li si etnografijom, moći će naposljetku dokazati Taineu da je njegova teorija europskih naroda pogrešna i da ne postoje skupine naroda posve „latinskih“ ni isključivo „germanskih“, te da engleski narod podrazumijeva i druge elemente osim Normandanina križanog sa Saksoncem.³²⁸ Ako mu je stalo do toga, ustupimo mu i to da nijedan europski narod ne posjeduje zaseban književni genij. – Hoće li time povjesničaru ostati manje posla da bi izvijestio o kolebanjima „književnoga kozmpolitizma“?

Odgovor je jednoznačan. – Trijumf Rousseauova utjecaja odredio je trijumf kozmpolitizma. Romantizam je klasičnom utjecaju suprotstavio primjer nelatinske Europe. Knjiga *O Njemačkoj* preuzela je tezu knjige *La Littérature*, proširivši je te se oslanjajući na nove argumente. Imali smo, nakon Ossiana, Shakespearea, Byrona i Waltera Scotta, te nakon Goethea i Schillera, čitavu seriju „romantičara sa Sjevera“, i svima smo

³²⁸ Angellier, *Robert Burns, Introduction*, te prvi svezak lijepe *Povijesti književnosti francuskoga naroda* J. Jusseranda.

se divili, možda pomalo zbunjeno i indiskretno, no s iskrenošću koja se razumno ne može dovesti pod sumnju. „Ponavljam, pisao je Stendhal, *romantično je pjesništvo ono Shakespearea, Schillera i Lorda Byrona*. Borba na smrt vodi se između organizacije tragedije kod Racinea i Shakespearea. Obje su suprotstavljene vojske francuske književnosti predvođene Monsieuirom Dussaultom te časopisom *Edinburgh Review*.“³²⁹ Kozmopolitizam je tako intimno zašao u tkivo tog razdoblja naše povijesti književnosti da bi njegovim otkidanjem bilo razderano samo tkivo.

Primijetiti ćemo da nema svrhe ustvrditi ovdje, kao što se to počesto čini, ovakav ili onakav utjecaj stranoga na francuskoga pisca. – Što bi to Lamartine dugovao Goetheu? Ili Musset Schilleru? A i Hugo, nije li ignorirao same temelje njemačkoga jezika? – Zasigurno. No hoćemo li zanijekati da je interes za strana djela, posebice sjevernjačka, bio jedan od ključnih faktora romantičarske revolucije, i zar ne primjećujemo da je „um sa Sjevera“ osvojio sav teren koji je „antički um“ izgubio? Romantizam je kozmopolitizam, ne stoga što su naši, kao što se pisalo ne bez navivnosti, plagirali engleske ili njemačke pjesnike, već jer su naučili, Rousseauovim posredstvom, napajati se i sami tim „stranim nektarom“ koji mu je poslužio da presadi staro nacionalno deblo. Govoreći o renesansi, Nisard je zapisao negdje: „Francuski duh, vezujući se uz duh starine, to je Dante kojeg Vergilije, njegov dobri učitelj, vodi tajanstvenim krugovima *Božanstvene komedije*.“ Dva ili tri stoljeća ranije, a možda i prije, Jean-Jacques pojavit će se kao Dante modernih vremena, onaj koji nam je otvorio ne vrata antičkoga svijeta, već ona germanske i sjevernjačke Europe, čiji je utjecaj snažno obilježio francuski duh našeg vijeka.

Prigovoriti ćemo da kozmopolitizam nije bio isključivo, riječima Sainte-Beuvea, književni „germanizam“, te da se znatiželja romantičarske generacije, kao i potonje, proširila na Španjolsku, Italiju, Orijent pa čak i na antiku. Time je kozmopolitizam pokušao, u ovome stoljeću, ispuniti svoju definiciju: želio je zahvatiti „svjetsku književnost“. Usudio bih se pritom kazati da je dosada neizbrisiv utjecaj Sjevera ostao u temeljima pokreta, kao što je uz jednog Rousseaua bio početnom točkom. Ono što je francuski duh posebno kušao od južnjačkih književnosti precizno je ono što ga je podsjećalo na sjevernjačke, te, slijedom fine Doudanove opaske, možda su Orijent i Jug, koje volimo, upravo ono što prošlo je kroz maštu Sjevera. „Potrebne su nam zatamnjene naočale kako bismo gledali u Sunce. Naposljetku, uvijek ćemo imati više sluha za Shakespearea negoli za Calderóna“. Preciznije, voljet ćemo kod Calderóna ono što volimo kod Shakespearea, a kod Alfierija ili kod Leopardija – kao i kod Ibsena ili

³²⁹ *Racine et Shakespeare*, str. 253.

Tolstoja – ono što oni duguju Rousseauu. I to stoga što smo prije svega književni potomci Jean-Jacquesa i jer književnost 19. stoljeća kreće od njega.

II.

Tako se kozmopolitizam potkraj stoljeća utkao u duh svih mislećih ljudi. Treba li žaliti zbog toga? Treba li iznad svega strahovati nad integritetom naše intelektualne domovine? Treba li u „egzotizmu“ vidjeti tek razrjeđivač nacionalnoga genija?

Već je Sismondi tvrdio da za moćnu državu „nema strane književnosti“. J.-J. Weiss čak je priželjkivao, dok maštario je o našim klasicima, da nam se nikada ne ukaže, ispisavši elokventno: „Raspolažemo i dalje lijepom rezervom, skladištem koje je dugo bilo nacionalno, a koje nam je i dalje dostupno, onim pozitivne mudrosti, praktičnoga smisla, snažnoga morala, objektivne politike, herojskih ideja i osjećaja. *Tu je Francuska.*“³³⁰ – Mnogi su se blistavi umovi isto tako pribojavali „da naš nacionalni genij ne postane manje francuskim“. – Mnogi su se s J.-J. Weissom priupitali: „Gdje je Francuska?“

Bilo bi djetinjasto nijekati da njihova bojazan nije potpuno suluda. Kao svoje, Francuska slavi i jednog Malherbea i jednog Hugoa, jednog Voltaira i jednog Chateaubrianda, jednog Molièrea i jednog Renana. S tim da jedni, bivajući u potpunosti „francuski“, pritom to nisu na isti način kojim su to drugi. Predstavljaju jedno drugo lice – europskije, usudio bih se kazati, prema tome i manje francusko – nacionalnoga genija. Najvažnije, prekinuli su s „tradicijom“. Već je Fontanes bilježio, u vezi s Madame de Staël, da se „bavila stoljećem Luja XIV. s gotovo istom ležernošću s kojom je to učinila s Grčkom“ – što je, kao što smo vidjeli ranije, nemala osuda – a izražavao je i bojazan da, odveć snažno prigrlivši J.-J. Rousseaua, „nije ništa osjećala prema Racineu“. – „Ma dajte, pisao je Stendhal u znakovitom odlomku, lišili bismo se uzbudljivih zadovoljstava *isključivo kako bismo oponašali Francuze!*“ – U novije vrijeme, avangardni kritičar pisao je s uvjerenjem: „Ono protiv čega ratujemo, nacionalna je tradicija.“

Opasnost egzotizma u književnosti leži u dalekoj budućnosti. No ta je opasnost ona koja podjednako prijete svim europskim književnostima. Možda će u Europi 25. stoljeća ideja književne domovine oslabjeti koliko i

³³⁰ *À propos de théâtre*, str. 168.

ideja političke *patrije*. Talijanske, nizozemske, portugalske ili ruske, koliko samo knjiga već sada, s jednoga na drugi kraj malene Europe, pronose iste tendencije podjednake kakvoće! Kako se boriti protiv nevjerojatne lakoće razmjena, učestalosti kontakata, umnogostručini prijevoda – a potom možda i ujedinjenja jezika? „Ovih dana stvara se, piše Monsieur de Vogüe, ponad kružoka i nacionalnosti, europski duh.“ – Kad bi se taj pokret ubrzao, do čega bi došlo? Je li to tek san što ga je odsanjao Rivarol kada je poželio vidjeti ljude „udružene u republiku, s jednoga na drugi kraj svijeta, pod dominacijom istoga jezika“? Bi li bilo baš toliko apsurdno kada bi se, nakon što su se toliko uspoređivala, toliko zblizavala i, kažimo, toliko zamučivala djela nastala u tolikim zemljama, izrodila neka vrsta savršene mješavine, sačinjene od umjetno spojenih elemenata kako bi se stvorila književnost koja više ne bi bila ni engleska ni njemačka pa ni francuska, već jednostavno europska – u očekivanju da postane univerzalna? – Toga dana, osvane li ikada, ponad granica – bude li ih uopće – nategnut će se i ispreplesti nevidljive niti koje će narode ujediniti s narodima i koje će činiti, kao nekoć u doba srednjovjekovno, kolektivnu dušu Europe.

Taj san – ili ta opasnost, zajednička svim književnostima Staroga i Novoga svijeta – nije nestvaran. S tim da propast nije skorašnja. Prepreke su impresivne. Zadugo će još ljudi, okupljeni u istom narodu, istim idiomom i istim povijesnim tradicijama, i dalje bivati iz neke zemlje ili neke provincije prije negoli postanu građanima svemira. Još će se zadugo provoditi fatalitet koji čovjeka veže za tlo i od njega čini izdanak rodnog sela. Dugo će si još narodi prenositi, poput pobožna nasljedstva, u minulim stoljećima naporom nacionalnoga genija stvorena književna djela. – Da, nije neizgledno da se kozmopolitizam uistinu pretvoren u kult „svjetske književnosti“ odrekao vlastitog principa iscrpivši posljedice a da nije više ništa doli svojevrsan pomlađeni oblik toga starog „humanizma“ čije bi ime moglo postati njegovim sinonimom. No trenutno je trijumf slične ideje nezamisliv. Sukob naroda nastavlja se, intenzivnije negoli ikad, te je na književnosti naše (kao i svake druge) zemlje – čak i više negoli druge – da na svijetu očuva njegov svjetovni utjecaj. Kao što je o njoj pisao jedan od njezinih učitelja,³³¹ „dokazuje se time vlastita mladost i vlastita vitalna snaga, osigurava se time budućnost obnove i izvanjsko djelovanje, upoznavanjem i razumijevanjem svega onoga velikog, lijepog, novog što stvara se izvan vlastitih granica, služeći se time ne oponašajući pritom, asimilirajući, preobražavati, a ostati vjeran vlastitoj prirodi, očuvati

³³¹ G. Paris, *Leçon et lectures sur la poésie du moyen âge* (1895), Préface (Predgovor).

svoju ličnost šireći je i time biti uvijek isti i uvijek promjenjiv, vazda nacionalan i zauvijek europski“.

Pokušao sam ukazati da je za vezu između Sjeverne Europe i Francuske posebno zaslužan jedan čovjek, koji je svojim stranim podrijetlom bio pripremljen za ulogu medijatora i inicijatora, uz sjajno obrazovanje koje je stekao u frankofonoj zemlji te potpomognut odličnim okolnostima u ostvarivanju toga zadatka; da njegov je duh – najsloženiji i najraskošniji u njegovo doba – doista proizveo rađanje jedne vrste europske književnosti, čija je budućnost odsada osigurana; i da je, iako naposljetku nije uspio premjestiti književnu hegemoniju Europe nauštrb latinske Francuske, a u korist naroda sa Sjevera, ipak jedne uputio u originalnost uma drugih i da samim time zaslužuje priznanje svih.

„Čini se, napisao je Ernest Renan, da galski narod ima potrebu, kako bi proizveo ono što je u njemu, s vremena na vrijeme biti oploden germanским narodom: najuspjelije manifestacije ljudske prirode proizišle su iz međusobne razmjene, koja je, rekao bih, princip moderne civilizacije, uzrok njezinoj posebnosti te najbolja garancija njezine trajnosti.“

Ako je tomu tako, tada zasigurno nitko nije toliko zadužio galski narod koliko Jean-Jacques Rousseau.